

ДО ПИТАНЬ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА МОРАЛІ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ)

Перетятко Г.В. (аспірантка кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка)

Вступні зауваги. Мораль, право, їх взаємовплив, їх роль у регулюванні суспільних відносин не раз були об'єктом наукових досліджень, адже ці питання здавна хвилювали філософів, правників, соціологів, політологів. Зі змінами відносин у суспільстві, системи цінностей цього суспільства зазнавали змін і способи його організації, а відтак і змінювалось бачення змісту та ролі соціальних регуляторів поведінки суб'єктів такого суспільства.

Мораль, безперечно, є багатоаспектним явищем, яке на сьогодні відіграє чималу роль у регулюванні суспільних відносин. Безперечно, як філософська категорія, мораль є об'єктом дослідження найперше науковців-філософів. Проте, зважаючи на значення моралі для суспільства та держави, вважаємо актуальним для науковців-правників дослідження можливості, необхідності та доцільності правового регулювання відносин у сфері здійснення діяльності, яка так чи інакше впливає чи може вплинути на мораль.

Для початку, проаналізувавши погляди науковців стосовно сутності й співвідношення моралі та права, наведемо деякі положення щодо єдності цих явищ. Вона (єдність) полягає у тому, що вони є самостійними, автономними, суспільно значущими соціальними регуляторами; засобами цивілізації; суспільними феноменами; явищами культури. Метою упорядкування суспільних відносин правовими та моральними нормами є формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури, правової та моральної свідомості. Важливим для регулювання суспільних відносин є висновок науковців про те, що у процесі взаємодії позитивного права та моралі право підтримує саме домінуючу у суспільстві мораль. Вказуються також на те, що взаємозв'язок права та моралі має місце у випадку їх взаємодії з метою забезпечення існування та захисту загальнолюдських цінностей у сучасному суспільстві [1].

Мораль та межі реалізації прав людини. Розглядаючи право і мораль як регулятори суспільних відносин та беручи до уваги те, що їх зміна та зміна загальнолюдських цінностей є закономірним процесом, постає питання: чи потрібно узагалі захищати мораль?

Держава, на думку науковців, не може втручатися у процес формування тих чи інших моральних норм, устоїв; її завдання полягає в іншому – здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію заходів профілактичного і просвітницького характеру, популяризації етичних цінностей, духовних і культурних надбань українського суспільства, попередження і недопущення виробництва та розповсюдження продукції та показу видовищних заходів, які завдають шкоди суспільній моралі [2]. Безперечно, держава, враховуючи функції та завдання її діяльності, «повинна бути силою рівної дії, яка примирює егоїстичні інтереси окремих членів суспільства, суперечності приватні, індивідуальні й загальні, застосовуючи при цьому правові засоби» [3]. У контексті дослідження теоретико-правових проблем співвідношення та взаємодії законності та справедливості науковці звертаються до відповідності законодавства принципам моралі як до одного із факторів, що визначає ступінь свободи особистості, реальність її прав і свобод, рівень реальності демократії [4]. Основним Законом України встановлено, що здійснення прав і свобод людини й громадянина не може порушувати права та свободи інших осіб. Через це ми переконані, що коли йдеться про реалізацію громадянами своїх прав, необхідно зважати на юридичні гарантії права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення. Такими юридичними гарантіями названого права є його закріплення у Законі України «Про захист суспільної моралі» [5], передбачення його

судового захисту, правоохоронної та правозахисної діяльності відповідних державних органів, а також державної підтримки інших форм забезпечення прав і свобод.

Разом з тим, варто також зазначити про недосконалість правової конструкції згаданого права. Зокрема, при визначенні гарантій реалізації цього права зазначається лише про правові, економічні та організаційні умов, але не зазначається про соціальні, політичні, культурно-моральні (духовно-моральні, ідеологічні) чи інші види таких гарантій [6]. Окрім цього суб'єктом права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному інтелектуальному, морально-психологічному стану населення, є власне населення. Зважаючи на зміст та обсяг цього права вважаємо доцільним визначити суб'єктом останнього людину (фізичну особу). Стосовно реалізації права на безпечний інформаційний простір, то варто зазначити, що така реалізація не може виявлятися в активних діях суб'єкта цього права, спрямованих на впровадження останнього у життя, як це може бути стосовно інших прав, наприклад права на освіту, на отримання інформації тощо. Відповідно до загальноприйнятої у теорії права системи гарантій права, механізм реалізації зазначеного права буде включати лише охорону та захист такого права. Власне на прикладі цього права чітко простежується важливість недопущення посягання на права людини при реалізації своїх прав іншою особою.

З метою з'ясування того, яку роль правотворці відвели моралі як сукупності певних соціальних норм у реалізації особою передбачених нормативними актами своїх прав (зокрема стосовно обмежень їх реалізації), нами було проаналізовано основні міжнародно-правові акти, що закріплюють основоположні права та свободи особи: Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також Конституцію України 1996 року.

Загальна декларація прав людини 1948 року. У цьому міжнародному правовому документі у ст. 29 зазначається, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому й тільки можливий вільний і повний розвиток її особистості. У частині 2 цієї статті зазначається, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень які встановлено законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Тобто, реалізація усіх без винятку прав людини, які проголошені у Загальній декларації, може бути обмежена з тих підстав, зокрема, що такі обмеження встановлені законом з метою забезпечення справедливих вимог моралі.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У цьому міжнародно-правовому акті перелік загальних підстав обмежень реалізації усіх передбачених у Конвенції прав не наведено, натомість передбачається обмеження стосовно реалізації кожного права окремо. Згідно положень ст. 6 Конвенції судові рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах, зокрема, моралі. Для захисту моралі також може бути обмежене право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції та для охорони моралі допускається обмеження права на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Окрім цього, право на свободу вираження поглядів може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві для охорони моралі. Нормативне передбачення такого обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів, на нашу думку, є важливим і доцільним, оскільки саме реалізація цього права найбільше може посягнути на моральні цінності суспільства.

Конституція України 1996 року. В Основному Законі України лише в одній статті йдеться про обмеження реалізації права у зв'язку із охороною моральності населення. Це стосується права на свободу світогляду і віросповідання.

Отже, за результатами такого дослідження було з'ясовано, що у кожному із названих актів моральні норми використовувались правотворцем як критерій визначення меж реалізації прав людини. При цьому, моральним нормам при реалізації прав людини найбільша роль відведена у Загальній декларації прав людини, найменша – у Конституції України. Зазначене відповідає поглядам науковців стосовно того, що взірцем імперативності моралі у праві слугують саме міжнародні стандарти захисту прав людини та міжнародне право, де наявна певна збалансованість норм позитивного права з природним [7].

Мораль та правове регулювання. Важливим питанням є визначення об'єкту правового регулювання стосовно «захисту моралі». Унікальним за своєю суттю у регулюванні захисту суспільної моралі в Україні є вже згаданий Закон України «Про захист суспільної моралі». На загальнообов'язковому рівні у цьому Законі визначено суспільну мораль як систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. У преамбулі цього Закону зазначено, що у ньому встановлено правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, тобто об'єктом захисту тут визначено суспільство. Аналізуючи правове регулювання кримінально-правової охорони моралі в Україні, деякі науковці зазначають, що об'єктом такої охорони є власне моральність (порядок відносин між людьми) [8] громадська моральність (система соціальних норм) [9], інші зазначають, що ані моральність, ані мораль не можуть виступати в якості об'єкту посягань. На думку останніх таким об'єктом є відповідні сфери моральних устоїв суспільства [10]. Враховуючи сутність права та його функції, пропонуємо стосовно правового регулювання захисту моралі таким об'єктом визначити встановлений порядок відносин у суспільстві – загальноприйняті у певному соціумі моделі поведінки особи. Наприклад, у суспільстві вважається неприйнятним вияв неповаги до батьків. Правовою нормою забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка пропагує неповагу до батьків. Отож, у цьому прикладі об'єктом правового регулювання є загальноприйняті у суспільстві моделі суспільних відносин стосовно вияву ставлення дітей до батьків.

Про здійснення державою правового захисту моралі йдеться не лише у Законі України «Про захист суспільної моралі». Законом України «Про основи національної безпеки України» [11] одним із об'єктів національної безпеки визначено, зокрема, духовні, морально-етичні, культурні цінності суспільства. Пріоритетами національних інтересів України визначено розвиток духовності, моральних засад українського народу. Цим же Законом на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві у соціальній та гуманітарній сферах визначено прояви моральної та духовної деградації суспільства. У дослідженні впливу на мораль зазначається, що негативними наслідками такого впливу може бути деформування духовно-етичних цінностей суспільства, бездуховність, деградація особистості, що знижує загальний рівень культури суспільства; пробудження низьких інстинктів і нахилів; порушення повноцінного процесу формування дітей, погіршення фізичного, психічного розвитку та виховання неповнолітніх [12].

Можна дискутувати про необхідність захисту суспільної моралі, розмірковуючи про джерела формування моралі, закономірності її зміни тощо, але ми переконані, що законодавча заборона виробництва і розповсюдження продукції, яка пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу; пропагує фашизм та неофашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; принижує особистість, є

проявом знуцання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків; пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички є доцільною і потрібною.

Попри зазначену у законодавстві важливість системи загальнолюдських цінностей для розвитку суспільства та держави, погляди щодо доцільності та способів регулювання захисту моралі є неоднозначними, про що свідчить наявність пропозицій (у тому числі взаємовиключних та діаметрально протилежних) народних депутатів України та громадськості стосовно змін та удосконалення такого регулювання. Верховною Радою України 11.01.2011 р. за скороченою процедурою у першому читанні було розглянуто проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо захисту суспільної моралі), який було підтримано 324 народними депутатами України [13]. Положеннями цього законопроекту пропонувалось внести зміни до п'яти Законів України, включивши до них деяку частину норм чинного Закону України «Про захист суспільної моралі», а сам цей Закон скасувати, що б призвело до зниження ефективності механізму правозастосування правових норм, які стосуються моральних засад суспільства. За результати розгляду законопроекту у другому читанні проект Закону було підтримано 12 народними депутатами України і як результат – проект відхилено [14].

Окрім цього у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» (реєстр. № 7135 від 15.09.2010), яким пропонується чинний Закон викласти у новій редакції. Новелами правового регулювання відповідно до цього законопроекту, зокрема, є попередження розміщення та поширення в інформаційно-телекомунікаційних мережах та системах, у тому числі у всесвітній мережі Інтернет, інформації, що завдає шкоди суспільній моралі; удосконалення механізмів захисту дітей від негативного впливу продукції, забороненої чи обмеженої до обігу на території України; залучення громадськості до здійснення державного регулювання і контролю за дотриманням законодавства про захист суспільної моралі.

Усвідомлюючи недосконалість чинного Закону України «Про захист суспільної моралі», на виконання доручення Уряду Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, приділяючи велику увагу врахуванню громадської думки щодо правового регулювання захисту суспільної моралі, було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» [15] (нова редакція). Цей проект Закону обговорювався майже у всіх областях України та провідних вищих навчальних закладах та отримав підтримку абсолютної більшості учасників громадського обговорення. Названий проект із врахуванням зауважень міністерств та відомств було передано до Кабінету Міністрів України для врахування при удосконаленні правового регулювання захисту суспільної моралі в Україні. Враховуючи необхідність збереження правових основ захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, та Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», Міністерством юстиції України теж було розроблено проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі». Зазначеним законопроектом пропонувалось виключити із Закону усі норми, які стосуються діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту, що вважаємо вкрай негативним стосовно правозастосування у сфері захисту суспільної моралі. На сьогодні зазначений законопроект, будучи погодженим міністерствами та відомствами, переданий до Кабінету Міністрів України.

Окрім цього, проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір» [16] передбачається внесення змін, окрім інших законів, до Закону України «Про захист суспільної моралі» стосовно заборони пропаганди гомосексуалізму.

Позиції громадкості стосовно Закону України «Про захист суспільної моралі» та діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі є теж не однаковими. Так 15 червня 2011 року під Адміністрацією Президента України представниками Правозахисного центру «Поступ» у партнерстві з Хельсінським фондом по правах людини (Варшава) було організовано протест, учасники якого виступали проти дії зазначеного Закону та діяльності Національної комісії. Свою позицію активісти аргументували тим, що всесвітньо відомі картини та книги, визнані частиною світової культурної спадщини, з урахуванням зазначеного Закону можуть бути визнані «порнографією» або «пропагандою жорстокості та насильства» [17]. Учасниками протесту було передано до Адміністрації Президента України звернення до Гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина стосовно ініціювання питання конституційності Закону України «Про захист суспільної моралі». Однак, організаторами протесту не було взято до уваги те, що дія цього Закону не поширюється на виробництво та розповсюдження документальних матеріалів, художніх творів літератури, мистецтва та культури, які визнані класичним чи світовим мистецтвом. Окрім цього, звернення учасників протесту та проект конституційного подання стосовно зазначеного питання містить низку суперечностей та невідповідностей чинному законодавству України [18]. Зокрема, не враховано чинну редакцію Закону України «Про інформацію», відповідно до ч. 2 ст. 24 якого заборона чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону. Також у зверненні йдеться про можливість Національної комісії притягувати до кримінальної відповідальності у разі не виконання прийнятих нею рішень, що не відповідає дійсності. Рішення Національної комісії відповідно до ст. 17 Закону України «Про захист суспільної моралі» є обов'язковими для розгляду, а притягнення до кримінальної відповідальності не входить до компетенції Національної комісії.

Висновки. Плюралізм позицій, поглядів різних соціальних груп соціально-неоднорідного суспільства свідчить про те, що питання взаємозалежності, взаємовпливів моралі та права і досі потребує подальшого наукового осмислення та оптимізації законодавчого регулювання.

З різних позицій, які висловлюються стосовно об'єкту правового захисту у сфері суспільної моралі, більш обґрунтованою видається думка про те, що об'єктом такого захисту є загальноприйняті у певному соціумі моделі поведінки особи.

Аналіз різноманітних позицій стосовно удосконалення правового регулювання захисту суспільної моралі свідчить про те, що більш слушними видаються пропозиції стосовно введення у механізм забезпечення права на «безпечний» інформаційний простір інститут громадськості, зокрема щодо контролю, посилення ролі просвітницьких та профілактичних заходів у цій сфері, встановлення додаткових обмежень щодо характеру поширюваної інформації, які підтримуються більшою частиною суспільства.

Дослідження взаємовпливу права та моралі свідчить про те, що її роль у правотворчій діяльності та у правовому регулюванні безперечно є вагомою. Враховуючи наведене задля підвищення ефективності правового механізму забезпечення охорони прав і свобод особи та сприяння захисту при їх порушенні суб'єкти правотворчості та правозастосування у своїй діяльності мають керуватися моральними цінностями, домінуючими у певному суспільстві.

Література:

1. Гетьман-П'ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2007. — 20 с.

2. Костицький В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2010. – № 3-4. – С. 3 - 12.

3. Комарницький Д.С. Держава та захист прав людини і громадянина // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Косів Івано-Франківської обл., 24–29 січня 2005 р.). Вип. 6. – К., 2005. – С. 109.

4. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення і взаємодії: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут законодавства ВР України. — К., 2008. — 18 с.

5. Ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV // <http://www.rada.gov.ua>.

6. Позиції науковців стосовно видів гарантій прав і свобод людини є неоднозначною, наприклад див. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник.— К.: Атіка.— 2001.— с. 176; Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — с. 656; Шукліна Н.Г. Юридичні гарантії прав, свобод й обов'язків людини і громадянина в Україні (конституційно-правовий аспект) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 236: Правознавство. - Чернівці: Рута, 2004. – с. 38- 43.

7. Парасюк В.М. Імперативність моралі у професійній діяльності слідчого: філософсько-правовий вимір: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. — Львів, 2008. — 16 с.

8. Ландіна А.В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2005. — 22 с.

9. Рябчинська О.П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка — К., 2002. — 13 с.

10. Кучанська Л.С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. — К., 2007. — 19 с.

11. Ст. 5 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV // <http://www.rada.gov.ua>.

12. Рябчинська О.П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка — К., 2002. — 13 с.

13. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», реєстр. № 6532 від 16.06.2010 //

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38002.

14. Хронологія розгляду проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо захисту суспільної моралі) <http://rada.gov.ua>.

15. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі», реєстр. № 7135 від 15.09.2010 // <http://www.moral.gov.ua/documents/36/>.

16. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір», реєстр. № 8711 від 20.06.2011 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=40734.

17. Ударим «порно» классикой по ханжеству и цензуре! // <http://www.11pr.net/?p=3923>.

18. Звернення до суб'єктів конституційного подання з вимогою оскаржити конституційність норм Закону України «Про захист суспільної моралі» <http://amoral.org.ua/zvernennya-do-subiektiv-konstituciynogo-podannya-z-vimogoyu-oskarzhiti-konstituciynist-norm-zakonu>.

